

СТОРІНКА РЕЦЕНЗЕНТА

УДК [930.1 : 930.2] (438 : 477) «19/...»
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.3.87>

*Віталій Тельвак, Лідія Лазурко**

ПОЛЬСЬКА УКРАЇНІСТИКА СУЧАСНОСТІ: СПРОБА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО УЗАГАЛЬНЕННЯ

Рецензія на монографію: *Морозова О.* Дослідження історії України першої половини ХХ ст. у сучасній польській історіографії: напрямки, концепції, дискусії. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. П. Могили, 2020. 431 с.

Історія науки є одним з найбільш популярних напрямків сучасних історіографічних досліджень. При цьому спостерігається виразна тенденція – звертатися до осмислення історико-наукових феноменів здебільшого дальшого чи ближчого минулого, котрі постають як завершені явища, маючи чітко окреслені темпоральні рамки. Підтверджує це спостереження відносна малочисельність праць з історії науки останнього тридцятиліття в загальному чималому корпусі студій, де надалі виразно домінує доба «історіографічного ренесансу» кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. Тож слід вітати сміливість Ольги Морозової, котра наважилася на аналіз тенденцій сучасної собі історичної науки, незважаючи на зрозумілий дискомфорт від потреби критичної оцінки доробку своїх сучасників, а нерідко й добре знайомих колег.

* *Тельвак Віталій Васильович* – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Львівська область, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>; e-mail: telvak1@yahoo.com

Лазурко Лідія Миколаївна – доктор історичних наук, доцент кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Львівська область, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9748-9249>; e-mail: lazurkol@gmail.com

Іншим викликом для дослідниці стала тема зацікавлення – польська україністика в аспекті осмислення її представниками минулого свого східного сусіда найбільш складного для інтерпретації періоду – першої половини ХХ ст. Адже, як переконливо показала у своїй праці Авторка, це один із найбільш міфологізованих окресів історії України, де подекуди емоційна відданість традиції бере гору над здоровим дослідницьким глуздом. Тож історіографічний аналіз слід було провести так, щоб мимоволі не стати затягненим опонентом котроїсь із аналізованих гіпотез і замість аналітика історіографічного багатоголосся не перетворитися на ще одного палкого оборонця тієї чи іншої візії.

Врешті, вкажемо і на чималі методологічні виклики, котрі стояли перед О.С. Морозовою. Йдеться про виразну полісюжетність обраної нею теми дослідження, що передбачає необхідність можливо доброї орієнтації у багатьох проблемах, що їх інтерпретації й по сьогодні не отримали консенсусу не тільки у польській, але й в українській науці. Не менший методологічний клопіт для дослідниці створила й обрана нею компаративна оптика аналізу проблеми – простеження обговорення польськими вченими різнопланової проблематики українського минулого першої половини ХХ ст. з урахуванням здобутків українських учених. Попри зрозумілі логістичні труднощі з доступом до різнопланових джерел і літератури, Авторці також доводилося постійно контролювати власні ціннісні переконання з огляду на присутність досліджуваної проблематики у сучасній політиці пам'яті України та її західного сусіда. Забігаючи наперед, наголосимо, що з усіма згаданими щойно, а також багатьма іншими викликами, про які говоритимемо далі, О.С. Морозова впоралася доволі професійно.

Цілком прийнятною є структура дослідження. Вона відповідає поставленим завданням і дає можливість з достатньою повнотою висвітлити основні проблеми даної теми. Матеріал викладено на підставі проблемно-хронологічного підходу логічно і послідовно. Дослідження складається зі вступу, п'яти розділів (поділених на підрозділи), висновків, списку використаних джерел і літератури (алфавітної побудови), а також об'ємних додатків.

Розлоге доведення О.С. Морозовою багатоаспектної актуальності обраної теми не залишає сумнівів у її наукознавчій важливості та громадській запитаності. Не викликає зауважень і авторське формулювання об'єкта та предмета дослідження, його мети і завдань, географічних меж, а також практичного значення дослідження. Новизну результатів праці засвідчує залучення широкого кола різнопланових історіографічних джерел та здійснений на їхній підставі всебічний компаративний аналіз особливостей обговорення багатоаспектної проблематики українського минулого першої половини ХХ ст. у сучасній польській історіографії. Відзначимо також і добре технічне оформлення тексту та наукового апарату роботи.

Натомість, більшої аргументації потребує спроба Авторки визначити провідні напрямки в сучасній польській україністиці (с. 8-9). У цій справі дослідниця безкритично пішла за польським колегою Гжегожем Мотикою, не зауваживши проблеми із запропонованою ним селекцією (традиціоналісти, ревізіоністи, польські вчені українського походження, представники неакадемічної науки), в якій змішані концептуальний, професійний та етнічний критерії.

Перший розділ «Історіографічні, джерелознавчі та методологічні аспекти

дослідження» традиційно складається з трьох частин, в яких визначений стан та провідні напрями опрацювання теми, характеризується й класифікується комплекс історіографічних джерел, висвітлюються основні теоретико-методологічні засади наукового пошуку. В першому підрозділі Авторка аналізує чималу за обсягом історіографію теми за проблемним, інституційним та персоналістським аспектами. Вповні аргументовано дослідниця показує, що найбільш розлогою є історіографічна література щодо сучасних студій окремих проблем історії України першої половини ХХ ст. Важливо, що свій аналіз О.С. Морозова супроводжує належною екземпліфікацією, котра не залишає сумнівів у слушності її висновків.

У другій частині першого розділу Авторка звертається до аналізу джерельної бази дослідження. Цілком виправдано вона вказує на особливість джерельного підґрунтя своєї роботи, адже залучений масив різнопланових текстів стосується сьогодення і постійно зростає, а творцями аналізованих праць нерідко є люди, котрі були свідками досліджуваних подій або чії близькі потерпіли внаслідок українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни. Виходячи з походження, змісту, специфіки та характеру, джерельну базу дослідження О.С. Морозова слушно поділяє на друковані й електронні масиви. Ці джерельні групи в підрозділі Авторка аналізує із належною повнотою, вправно виявляючи евристичні переваги та недоліки кожної джерельної групи. На особливу схвальну згадку заслуговує той факт, що О.С. Морозова сама активно долучилася до творення джерельної бази свого дослідження – проведені нею численні інтерв'ю зі знайомими польськими українцями дали можливість виявити малознані раніше аспекти їхньої творчої діяльності, що помітно збагатили авторський дискурс.

Належною повнотою позначена методологічна частина першого розділу дослідження. О.С. Морозова доволі докладно, з доречними поясненнями, характеризує сукупність принципів і методів історичного дослідження, що їх поєднання уможливило реалізувати поставлені у роботі мету та завдання. Разом з тим, у роботі такого рівня хотілося б почути про загальну концептуальну парадигму, в якій створене дослідження. На наше переконання, рецензована праця написана в руслі популярної сьогодні серед історіографів культурно-інтелектуальної історії. Тож саме з аналізу її евристичних можливостей для вивчення сучасної польської україніки і слід було починати характеристику сконструйованої методологічної моделі.

Другий розділ дослідження «Новітня польська україністика: інституції, періодика, персоналії» зосереджений на висвітленні інституційного аспекту розвитку тієї частини сучасної польської історіографії, що сфокусована на осмисленні минулого східного сусіда. Насамперед, Авторка зосереджується на з'ясуванні українознавчого потенціалу польських наукових та освітніх інституцій. При цьому вповні слушно наголошується на факті інституційної спадковості сучасної та діаспорної польської україністики. Відзначимо, що згадане спостереження було б більш переконливим, якби О.С. Морозова звернулася до знаних праць лодзинського дослідника Рафала Стобецького, присвячених польській діаспорній історичній науці («Klio na wygnaniu. Z dziejów polskiej historiografii na uchodźstwie w Wielkiej Brytanii po 1945 r.» (Познань, 2005) та «Klio za wielką wodą. Polscy historycy w Stanach Zjednoczonych po 1945 r.» (Варшава, 2017), котрі, на жаль, не потрапили в поле її зору.

О.С. Морозова надзвичайно ретельно з'ясовує інституційне розмаїття польської україністики, аналізуючи дослідницьку та видавничу працю, розгорнуту в університетських (насамперед, це Варшавський, Ягеллонський, Люблінський, Познанський, Вроцлавський, Гданський, Торунський університети) та академічних (у першу чергу, Південно-Східний науковий інститут) осередках. Вочевидь перебуваючи під враженням від інституційної потужності польської україністики, Авторка помітно перебільшує її масштабність, твердячи про «існування фактично у кожному польському місті українознавчих інституцій» (с. 75).

Подібною докладністю позначений також другий підрозділ дослідження «Місце і роль періодики у висвітленні історії України», де міститься аналіз українознавчої діяльності редакційних колегій чоловічих польських періодичних видань. О.С. Морозова всебічно висвітлює історію розвитку польської українознавчої періодики, відтворює діяльність її творців та найбільш активних співробітників, ілюструючи свої спостереження аналізом вибраних українознавчих текстів. Вповні виправдано дослідниця робить акцент на співпраці українських дослідників з польськими українознавчими виданнями, що перетворює їх на важливий майданчик оперативної фахової комунікації. Відзначаючи докладність представленого у цій частині праці історіографічного аналізу вкажемо, що тут були б доречними статистичні обрахунки, котрі могли б наочно показати кількісну динаміку українознавчої тематики на шпальтах польських видань. Але це зауваження є радше побажанням дослідниці на майбутнє.

Завершує другий розділ докладний нарис про сучасних польських україністів. Знайомлячи читача з творчими біографіями польських істориків, Авторка цілком доречно простежує еволюцію їхніх наукових зацікавлень у щільній пов'язаності з державною політикою пам'яті. О.С. Морозова вміло демонструє залежність частини наших польських колег від громадських настроїв і політичного замовлення правлячих еліт. Важливим також є те, що дослідниця показує численні факти співпраці польських та українських істориків у рамках діяльності урядових інституцій і численних конференційних проєктів. Разом з тим, вкажемо на деяку описовість цієї частини праці. На наше переконання, необхідної аналітичності їй би надало звернення дослідницької уваги на такі проблеми як феномен наукових поколінь у польській україністиці, формування традицій і шкіл, рецепцію здобутків у фаховому та громадському середовищах тощо. Але й це зауваження вважаємо побажанням Авторці в її подальшому опрацюванні своєї багатогранної теми.

Наступні три розділи дослідження насичені конкретним фактичним і компаративним матеріалом з відповідною хронологічною систематизацією та науковим аналізом. Зокрема, третій розділ присвячений сучасним польським інтерпретаціям актуальних питань історії України перших десятиліть ХХ ст. У фокусі авторського аналізу перебувають погляди наших західних колег на причини та перебіг міжнародного протистояння на початку ХХ ст. і в роки Першої світової війни, що завершилося крахом надій на відродження української державності на східногалицьких теренах. Окрема увага відведена з'ясуванню особливостей польських інтерпретацій міжсусідської військової співпраці доби Директорії. З'ясовуючи обговорення цих тем, Авторка простежує якісні зміни у дискурсі польських істориків, спричинених появою нових джерел і постійним обміном думок з українськими колегами. Все це, слушно твердить вона, призводить до поступового зближення польських та українських візій з дедалі більшого кола питань.

Важливим є й те, що дослідниця намагається показати реакцію представників української історіографічної спільноти на творчість польських колег, хоча й робить це нечасто. Відзначаючи розлогість цієї частини дослідження, разом з тим звернемо увагу на деяку лаконічність зауваженої О.С. Морозовою історичної проблематики. Так, стосовно перших десятиліть ХХ ст. виразно бракує аналізу змістовних польських інтерпретацій земельної проблеми у Східній Галичині, культурно-освітнього питання, реформи виборчого права чи міжконфесійних взаємин.

Подібними додатними та від'ємними рисами позначено й здійснений Авторкою історіографічний аналіз польської літератури, присвяченої українському минулому міжвоєнної доби. О.С. Морозова цілком виправдано серед найбільш дискутованих проблем називає особливості політики новоствореної польської держави стосовно її найчисленнішої меншини (з такими її складовими як осадництво 1920-1930-х рр., пацифікація, дискримінація за мовною та релігійною ознаками тощо) й українські відповіді на ці утиски, що проявилися у формі парламентської та підпільної боротьби.

Чимало польські вчені, як доводить Авторка, приділяють уваги питанням становлення радянської влади на українських землях, злочинам більшовиків, колективізації, голоду 1921-1923 рр., Голодомору 1932-1933 рр., сталінським репресіям, депортаціям тощо. З цих питань, як виявила дослідниця, позиції польських і українських фахівців є доволі наближеними. Практично солідарними вони виступають також в оцінці діяльності петлюрівської політичної еміграції, де польським вченим нерідко вдається формувати наукову моду. Як і в попередній частині, Авторка демонструє чудову орієнтацію у польській історіографічній літературі, що дозволяє їй аргументовано вказати як на найбільш досліджені проблеми, так і виявити коло питань, що надалі потребують всебічного осмислення. Разом з тим, відзначимо, що О.С. Морозова нечасто вдається до з'ясування польсько-української історіографічної полеміки стосовно найбільш резонансних тем – найчастіше ми бачимо просто окреслення відмінних позицій. Натомість, простеження безпосереднього обміну аргументами за матеріалами проведених круглих столів чи полемічних рубрик періодичних видань значно посилює б доказовість наведених висновків.

Заключний розділ дослідження присвячений аналізу розлогої польської українознавчої літератури з найбільш резонансного для обох наших народів – як у громадському, так і в науковому дискурсах – періоду Другої світової війни. Розмаїття дослідницької проблематики О.С. Морозова цілком слушно сфокусувала на осмисленні польських оцінок діяльності українського підпілля, Волинської трагедії та повоєнних переселенських акцій. Опрацювавши значне коло польської україніки, Авторка дійшла до переконливого висновку про значну ідеологізацію цих проблем під впливом державної політики пам'яті, особливо впродовж останнього десятиліття. Важливим є те, що О.С. Морозова відтворює польський історіографічний дискурс у полемічному ключі, активно залучаючи праці українських дослідників і враховуючи здобутки численних конференційних проєктів. Цікавими є й спостереження Авторки стосовно нової якості археографічного забезпечення згадуваної проблематики, адже численні документальні видання уможливають нюансувати висновки попередників, аргументовано відмовившись від багатьох стереотипних тверджень. Слід цілком погодитися з О.С. Морозовою, що

історикам наших країн слід виробити об'єднавчу риторику та спільно шукати відповіді на складні питання минулого заради важливого міжсусідського примирення та порозуміння.

У висновках О.С. Морозова не просто зібрала підсумкові положення, представлені нею у розділах, але й стисло, у розрізі цілої теми, навела синтетичне бачення провідних тенденцій польської історіографії в аспекті інтерпретації її представниками ключових проблем українського минулого першої половини ХХ ст. Цікавими та корисними є запропоновані Авторкою рекомендації представникам фахової спільноти щодо інтенсифікації наукового діалогу. Також на схвалення заслуговують розлогі додатки, котрі мають змістовний, а не формальний характер, знайомлячи українського читача з біографіями героїв дослідження.

Разом із тим, у висновках від О.С. Морозової, як найкращого знавця сучасної польської україніки, хотілося б почути про історіографічні, а не лише проблемно-тематичні перспективи дослідження її багатоаспектної теми. Адже, як показує авторський аналіз, у роботі було осмислено здебільшого провідні наукознавчі сюжети.

Загалом, дослідження є розлогою панорамою формування та видозмін сучасної польської традиції складного осмислення ключових проблем українського минулого першої половини ХХ ст. У такій панорамі можна називати ще чимало моментів, котрі хотілося б побачити в книзі, але це були б радше побажання, а не зауваження. О.С. Морозова проявила себе добрим стилістом, що зробило її текст цікавим для читання та прозорим для оцінювання.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що дослідниця зібрала й опрацювала різноплановий та обширний історіографічний матеріал. Запропоновані нею висновки вносять якісно нове розуміння специфіки рецепції української історичної проблематики першої половини ХХ ст. у сучасній польській історіографії. Тому маємо надію, що наш огляд стане поштовхом для дослідників сучасної польської україніки безпосередньо ознайомитися з книгою О.С. Морозової, котра стала помітним історіографічним явищем сучасності.